

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ



# ڪاخ عالي ڦاڀو

## گنجينه هنر اصفهان

نويسنده:

مريم امين الرعايا

سرشناسه	:امین‌الرعايا، مريم، ۱۳۶۳ -
عنوان و نام پديدآور	:عالي قاپو گنجينه هنر اصفهان / نويسنده مريم امين‌الرعايا.
مشخصات نشر	:اصفهان: آسمان نگار، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهري	: ۱۰۲ ص.: مصور (رنگي).
شابک	: ۸۰۰۰۰۰ ريال: 9-25-6596-600-978
وضعيت فهرست نويسي	:فيا
موضوع	:كاخ عالي قاپو(اصفهان)
موضوع	:اصفهان --آثار تاريخي
رده بندي كنگره	:DSR ۲۰۷۳ / ص ۱۷۴ الف ۱۳۹۴
رده بندي ديويي	:۹۵۵/۹۳۲
شماره كتابشناسي ملي	:۳۸۹۱۲۰۰

## انتشارات آسمان نگار

نام كتاب: كاخ عالي قاپو گنجينه هنر اصفهان نويسنده: مريم امين الرعايا

مدیر تولید: سيدمحمد رضا سمسارزاده قیمت: ۸۰۰۰ تومان

نوبت چاپ: اول سال چاپ: ۱۳۹۴

تیراژ: شماره استاندارد بين المللي كتاب:

۱۰۰۰ جلد ۹-۲۵-۶۵۹۶-۶۰۰-۹۷۸

پايگاه اينترنتي: شماره تماس:

www.asemannegar.com (سمسارزاده) ۰۹۱۳۱۱۷۲۶۴۲

«كلية حقوق مادی و معنوی این اثر محفوظ و مخصوص پديدآورنده است»

تقدیم به مہربان فرشتگانی کہ:

مخاطبات ناب باور بودن، لذت و غرور دانستن، جہارت خواستن، عظمت رسیدن و تمام تجربہ ہای یکتہ و  
زیسای زندکیم، مدیون حضور سبز آن ہست.

تقدیم بہ مادر و ہمسر عزیزم.

این گلک سرخ نوای سپاس می برد  
تا یاد آورد گذشت جہان گذشتہ را

مریم امین الرعایا



# فهرست مطالب

۹	..... مقدمه
<b>۱۱</b>	<b>بخش اول : معرفی بنا، تکنیک و نقوش کاخ عالی قاپو</b>
۱۳	..... وجه تسمیه عالی قاپو
۱۳	..... جنبه‌ی تقدس عالی قاپو
۱۵	..... مراحل ساخت بنای عالی قاپو
۲۰	..... معرفی تالار طبقه ششم
۲۱	..... نقوش به کار رفته در کاخ
۲۱	..... نقوش انسان
۲۱	..... نقوش گیاهی
۲۶	..... نقوش جانوری
۲۷	..... بررسی تکنیک‌های مورد استفاده در کاخ
۲۸	..... گچ‌بری
۳۰	..... کاشی‌کاری
۳۱	..... گره چینی
۳۲	..... نقاشی
۳۳	..... لایه چینی
۳۴	..... شیوه رنگ‌گذاری در کاخ عالی قاپو
<b>۳۶</b>	<b>بخش دوم: آنالیز نقوش</b>
۳۸	..... بررسی و آنالیز طرحها و نقوش بکار رفته در کاخ
۴۰	..... ترکیب‌بندی و قابها در طاقهای قوسی شکل
۵۷	..... ترکیب‌بندی و قابها در ورودیها
۵۸	..... ترکیب‌بندی با قابهای ترنج
۷۰	..... ترکیب‌بندی با قاب مستطیل
۷۳	..... ترکیب‌بندی بدون قاب
۷۷	..... ترکیب‌بندی و قابها در دوالها
۸۶	..... نمونه نقش مشابه طبقه ششم کاخ عالی قاپو و کاخ چهل ستون
۹۳	..... پیوست‌ها





اصفهان یکی از پایتخت‌های دوره‌ی صفویان است که مانند دیگر پایتخت‌های آن، یعنی تبریز و قزوین، دارای عمارت‌های زیبایی از آن دوران می‌باشد. پادشاهان صفوی از آن دسته پادشاهانی بودند که هنر را گرمی داشته و برای آن ارزش قائل بودند، آنان دستور ساخت بناهایی را به عنوان بازار، کاخ، مسجد، مدرسه، حمام و... داده‌اند که توسط بهترین هنرمندان آن روزگار با انواع تزئینات و به زیباترین شکلی انجام شده است. یکی از باشکوه‌ترین بناهای بجا مانده از آن دوران بنای عالی‌قاپو است که در مجموعه‌ی میدان نقش جهان اصفهان خودنمایی می‌کند. این بنا در گذشته با نام دولتخانه مبارکه نقش جهان، نقش کاخ و محلی برای پذیرایی از مهمانان را داشته که برخی اوقات از ایوان آن شاهد مراسمات و وقایع داخل میدان از جمله بازی چوگان بودند.

این کاخ پوشیده از انواع طرح‌ها و نقوش تزئینی می‌باشد، که برخی اهمیت تزئینات آن را، هم ردیف با ارزش‌ترین بناها در معماری ایران می‌دانند. تزئینات بسیار غنی، که خود عامل ایجاد روح وحدت در کل بنا شده و از ارزش بصری قابل توجهی برخوردار می‌باشد.

تا به امروز اکثر آثاری که در زمینه‌ی نقوش تزئینی هنر اسلامی به رشته‌ی تحریر درآمده رویکردی آموزشی را دستمایه‌ی کار خویش قرار داده‌اند. از این جهت نگارنده را بر آن داشت، که با جمع‌آوری مجموعه‌ای از نقوش به بررسی و تحلیل مبانی نظری تزئینات این بنا بپردازد و با تمرکز بر روی مبانی و منابع تزئینات به کار رفته، ساختار بنیادین آن را آشکار کند.

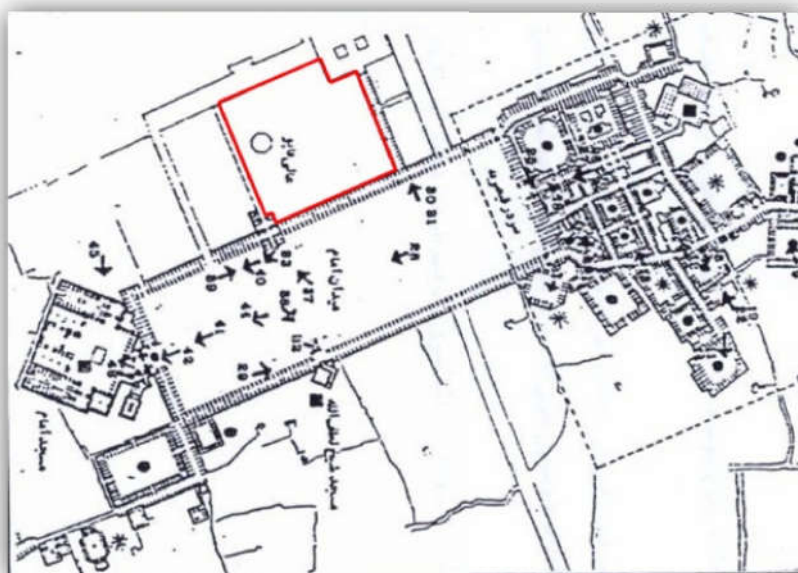
این کتاب در دو بخش تدوین شده است، قسمت اول، شامل تاریخچه، مبانی نظری، تکنیک و اجرای تزئینات می‌باشد تا آشنایی کلی با بنا و انواع شیوه‌های بکار رفته در تزئینات مانند گچ بری، کاشی‌کاری، نقاشی، کشته بری... حاصل گردد. قسمت دوم به معرفی نقوش اعم از گیاهی، حیوانی، انسانی و هندسی، همچنین تحلیل آثار، آنالیز و ترکیب بندی نقوش پرداخته است..



## بخش اول

### معرفی بنا، تکنیک و نقوش کاخ عالی قاپو

کاخ عالی قاپو در غرب میدان نقش جهان واقع شده، که عرصه آن، ۳۸۶ متر طول و ۱۴۰ متر عرض است (نقشه ۱-۲). این بنا، همزمان با مسجد شاه و مسجد شیخ لطف الله ساخته شده، به طوری که این بنا، قصر شاه و مسجد شیخ لطف الله مسجد مخصوص خانواده‌ای شاه بوده و به مرور زمان طی ۷۰ سال ساختمان آن کامل گردیده و به شکل امروزی درآمد است. این بنا بلندترین ساختمان قابل سکونت تا چند دهه‌ی اخیر در شهر و ارزشمندترین میراث گران بهای عصر شکوفایی هنر و معماری در دوره صفویه می‌باشد که هنوز از فراز بام آن چشم انداز شهر قابل رویت است. این بنا محل حل و فصل امور کشور و دربار شاه بوده است. مورخین معاصر با شاه عباس اول آن را به نام "دولتخانه‌ی مبارکه نقش جهان" نام برده‌اند (هنر فر، ۱۳۵۰: ۴۲۹).



نقشه (۱-۱): نقشه هوایی از کاخ عالی قاپو (میراث فرهنگی و گردشگری)

## ۱۲ ♦ کاخ عالی قاپو گنجینه هنر اصفهان

شالوده‌ی بنای عالی‌قاپو یکی از باشکوه‌ترین بناهایی است که در زمان شاه عباس اول صفوی پس از انتقال پایتخت از قزوین به اصفهان در فاصله‌ی سال‌های ۱۰۴۱ تا ۱۰۴۶ ق. ساخته شده است.

البته بعضی، از جمله محمد یوسف کیانی (۱۳۷۹:۵۹۸) معتقد است، که این بنا مربوط به دوران تیموری است. او در کتاب (پایتخت‌های ایران) خود ذکر می‌کند: طبق روایت محلی، عالی قاپو سر جای یک کلاه فرنگی تیموری ساخته شده که شاه عباس پیش از این که اصفهان را به پایتختی برگزیند در آن زندگی می‌کرد.

وقتی که شاه عباس اول پایتخت خود را به اصفهان انتقال داد ابتدا در باغ بزرگی که در طرف طقچی بود منزل نمود و سپس که میدان را مسطح و مرتب کرد عمارت قدیمی را نیز برای سکونت خود و درباریان ساختمان نمود. در دوران شاه صفی، شاه عباس دوم، شاه سلیمان و شاه سلطان حسین نیز تعمیراتی از آن به عمل آمده است (رفیعی مهرآبادی، ۱۳۵۲:۳۶۸).

ساختمان عالی قاپو در طی مراحل متوالی از هسته کوچک اولیه به وضع فعلی مبدل می‌گردد و تا به حال هیچ‌گونه خبر مستند و دقیقی راجع به زمان‌های مختلف و مشخص ساختمان عالی قاپو به دست نیامده است، حتی اسکندر بیک منشی دقیق شاه عباس نیز در نوشته‌هایش از دادن خبر دقیق در باره‌ی پی‌ریزی ساختمان و کارهای اولیه سازمان دهی بنا خوداری می‌کند (همان: ۵۲).

هنر فر (۱۳۵۰:۴۲۳) به نقل از قلی شاملو وقایع نویس هم‌زمان شاه عباس دوم نوشته است: در پنجشنبه ۲۴ ذوالقعدة سال ۱۰۵۳ ق. یک تالار در ضلع میدان ساخته شد که دستور آن را شاه به وزیرالوزا میرزا تقی الدین محمد داده است. از آن‌جای که سال ۱۰۵۳ ق. از اولین سال‌های سلطنت شاه عباس دوم است می‌توان فکر کرد که شاه صفی سازنده بخش الحاقی داخل میدان و شاه عباس دوم سازنده سقف تالار، ولی با آشنایی بر این که ساختمان سازی در دوران شاه صفی بسیار ناچیز بوده، احتمال آن بسیار کم است. اطلاعات ناکافی راجع به ساختمان عالی قاپو هر چه باشد، به طور کلی نشان داده است که در سال ۱۰۵۳ ق. به شکل فعلی آن رسیده است (رفیعی مهرآبادی، ۱۳۵۲:۵۴).

## وجه تسمیه عالی قاپو

عالی قاپو مرکب از دو کلمه (عالی) و (قاپو) است. قاپو لفظ ترکی و به معنای درب می‌باشد. در کل این اصطلاح در فارسی، باب عالی معنی می‌دهد و مراد اینست که همان طور که در عثمانی باب عالی معمول بوده، بین ایرانیان هم چنین بابی وجود داشته باشد. که مانند باب عالی در استانبول در زمان عثمانی مورد احترام بوده است. از این رو کلیه کسانی که می‌خواستند وارد عالی قاپو شوند باید خم می‌شدند و آستانه را بوسیده و سپس وارد می‌شدند و حتی شاه عباس هم هنگام دخول به عمارت باید از اسب پیاده می‌شده است (جعفری، ۱۳۸۹: ۲۰).

سانسون<sup>۱</sup> در نوشته‌های خود نام الله قاپی به معنای در خدا را برای عالی قاپو ذکر کرده و گفته است: "زیرا این در مامن پناهندگان است و هر کس به آن پناه ببرد، در امان می‌ماند" (مرتضوی، ۱۳۹۰: ۴۵).

عالی قاپو محل تضمین مقصران و گناهکاران بوده که هر انسانی گناهکاری که وارد درب عالی قاپو می‌شده است. کسی یارای بیرون کردن آن نبوده است، مگر به امر شاه صفویه و به طور کلی عالی قاپو همان احترامی را داشت که باب عالی در عثمانی داشت. عده‌ی که آن را عالی قاپو و علی قاپو نوشته‌اند، معتقدند که هنگامی که شاه عباس اول در نقره‌ی را برای بارگاه حضرت امیر المومنین (ع) به نجف برد و نصب کرد، دری را که پیش از آن در آنجا نصب شده بود را برای و تبرک به اصفهان آورد و در عالی قاپو نصب کرد. از این جهت آن را "علی قاپو" یا "علی قاپی" نامیدند. این در منسوب به حضرت علی بن ابی طالب علیه السلام است، از این رو مورد احترام مردم و شاه بوده. در هر حال از هر دو نام و وجه تسمیه، چیزی که استنباط شده است، نصب این در و رفتاری که در مقابل آن شده، مربوط به یک امر سیاسی بوده که همان استقلال صفویه در مقابل عثمانی‌ها بوده است (رفیعی مهرآبادی، ۱۳۵۲: ۳۷۲).

## جنبه‌ی تقدس عالی قاپو

سلاطین صفویه مخصوصاً شاه عباس اول به امام شیعیان حضرت علی بن ابیطالب (ع) ارادت مخصوصی داشته و عموماً خود را "کلب آستان علی" دانستند و این جمله را

<sup>۱</sup>. sanson

## ۱۴ ♦ کاخ عالی قاپو گنجینه هنر اصفهان

در فرامین و مسکوکات خود بکار برده‌اند. استقرار ۱۱۰ عدد توپ در دو طرف عمارت دولتخانه یعنی عالی قاپو برگرفته از حروف ابجد ۱۱۰ و اشاره‌ی به نام مبارک حضرت علی (ع) است (مرتضوی، ۱۳۹۰: ۵۴).

شاه عباس اول به منظور تبرک این قصر سلطنتی به طوری که مشهور است، دری از درهای رواق حرم آن حضرت را به اصفهان انتقال داده و آن را به این ساختمان الحاق نموده است و به همین جهت از مدخل این قصر که سردر قصرهای سلطنتی و منازل شاه بوده است، هیچ‌کس حتی خود شاه سواره عبور نمی‌کرده و دیگران موظف بوده‌اند در موقع ورود به قصر آستانه‌ی آن را ببوسند (هنر فر، ۱۳۵۰: ۴۱۸).

مورخین داخلی و خارجی شرح مفصلی نسبت به وضعیت و شکوه این کاخ نوشته‌اند، آن‌ها ذکر کرده‌اند که در بالای در ورودی عبارت "ان مدینه العلم و علی بابها" بر روی کاشی زمینه زرد رنگ نوشته شده است. (رفیعی مهرآبادی، ۱۳۵۲: ۳۷۲).

حاج میرزا حسن خان جابری انصاری در کتاب تاریخ اصفهان نوشته است "درب عالی قاپو را چنان بلند و با شکوه ساخته‌اند که نامش رقابت با باب عالی استامبول کند و شهرت داده بودند این درب را از نجف اشرف آورده تا شیعه از روی عقیده آن را ببوسد و مردم ندور آورده و گره‌ها بسته به آن آویخته و هر شب بیست و یکم ماه رمضان، زنان حلوا می‌پختند و آن را علی قاپو می‌خوانند" (انصاری، ۱۳۷۸: ۱۴۹).

در تأیید حرف انصاری در کتاب آثار ملی اصفهان اثر رفیعی مهرآبادی (۱۳۵۲: ۳۶۹) نقل شده: "عالی قاپو دارای زنجیر طلایی بوده که حکم بست را داشته و مردم به آن متوسل شده و مانند مقابر متبرکه نیز پارچه‌ای به آن می‌بستند".

دکتر هنرفر (۱۳۵۰: ۴۱۹) از خاطرات دوران تحصیل خود در دبستان یاد دارد "که روزهای ۲۱ ماه رمضان درب این قصر باز بوده و مردم دسته دسته برای پختن نذر خود به این عمارت روی می‌آوردند و در هر یک از ایوان‌ها و اطاق‌های این کاخ تا طبقه‌ای سوم در آن روز مخصوص، آتش می‌افروختند و بر آن آتش، نذر یکی از حاجتمندان آماده می‌شد، در حالی که دود سر تا سر این اطاق‌ها را فرا گرفته و تزیینات نقاشی را سیاه رنگ می‌کرد و در حال حاضر نیز این سیاهی‌ها مانده‌است. در شب‌های جمعه و لیالی متبرکه طبق معمول که مومنین در مقابر و اماکن مقدسه و مشرفه شمع روشن می‌کنند، در یکی از ایوان‌های کوچک متصل به سر در عمارت عالی قاپو و نزدیک چاه

## کاخ عالی قاپو گنجینه هنر اصفهان ♦ ۱۵

آبی که در این قسمت است شمع روشن می‌کردند و به این ترتیب خاطرهای تقدس این کاخ که از فراز و نشیب روزگار، روزها و شبها به خود دیده است همچنان حفظ می‌شود و ادامه می‌یابد."

در مجاورت عمارت عالی قاپو بنای دیگری که نمای خارجی گنبد آن آجری است و داخل آن با تزیینات نقاشی آراسته شده بود به نام "توحید خانه" وجود دارد که از ملحقات این قصر بوده است و شبهای جمعه در آن مراسم مدح خوانی برای حضرت علی (ع) برگزار می‌شده است.

طبق مشاهدات اوژن فلاندن<sup>۲</sup>، ایرانیان در زمان محمد شاه قاجار با اکرام به این در می‌نگریسته‌اند تا آنجا که "با حالتی موقرانه و مودبانه و بدون این که جای از بدنشان به آن تماس یابد" از آن عبور می‌کردند. تعظیم در مقابل در مزبور، آویزان کردن دعا و طلسم به آن و نشستن در آستانه‌ی آن به امید رهایی از انتقام حکومت از جمله آداب بود که درباره‌ی درب مذکور بجا می‌آوردند (مختاری اصفهانی، ۱۳۸۵: ۱۴۴).

### مراحل ساخت بنای عالی قاپو

بنای عالی قاپو با ارتفاعی حدود ۳۶ متر تا کف بازار، بلندترین عمارت چند طبقه تا چند دهه اخیر در شهر اصفهان بوده است. به دلیل اضافات و الحاقات معماری، در هر سو نمایی متفاوت دارد. این بنای زیبا طی پنج مرحله ساخته شده که در هر مرحله قسمتی از ساختمان به آن اضافه شده تا به شکل امروزی درآمده است.

### مرحله اول (ورودی) :

در این مرحله، بنای عالی قاپو به منظور ورودی کاخ‌های سلطنتی و هم زمان با عملیات ساخت مجموعه‌ی کاخ‌های بوده است. منظور از مجموعه‌ی کاخ‌ها در واقع بناهایی شامل ساختمان‌ها و عمارتی است که در میان باغ‌های سرسبز محصور شده بود که فقط مختص شاه و درباریان، به منظور انجام امور تشریفاتی، اداری بوده است. به علاوه دارای فضایی جهت زندگی سلطان، دستگاه مطبخ، اصطبل شاهی، محل افراد

---

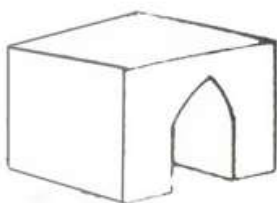
<sup>۲</sup>(Eugene flandin) سیاح جهان‌گرد فرانسوی که در سال ۱۲۵۶ ه.ق از ایران بازدید کرد و تصاویر

زیادی از خود به‌جای گذاشته است.

## ۱۶ ♦ کاخ عالی قاپو گنجینه هنر اصفهان

نگهبان، درمانگاه سلطنتی و ساختمان کوچکی با پوشش گنبدی شکل در شمال غربی عالی قاپو بوده است. این مجموعه ساختمانی حتماً بایستی دارای یک ورودی متناسب و در خور آن باشد آن هم در چهار چوب نوسازی شهری که مجدداً عنوان پایتختی را پذیرفته است. کامل شدن این مجموعه چندین دهه به طول انجامید، که در آن تغییر و گسترش داده شده است (جعفری، ۱۳۸۹: ۳۴).

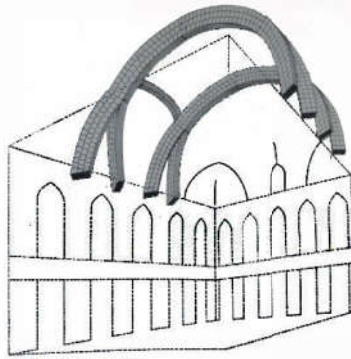
ساختمان کاخ ورودی به این ترتیب بنا شده است، که نمای شرقی آن مماس بر راسته‌ی بازار بوده و با طرح‌های مسجد مهدی ۱۰۲۰ ه.ق (که مورخین، آن را مسجد جامع نیز نام گذاری کرده و بعداً به مسجد شاه معروف گشته) و با ورودی بازار قیصریه ۱۰۲۹ ه.ق هماهنگی کامل داشته است (پیرنیا، ۱۳۸۳: ۳۰۳). اولین قسمت از بنای عالی قاپو در آن زمان منفرد و عملاً از هر طرف آزاد بوده و بازار اطراف میدان با آن تماسی نداشته است. ساختمان اولیه عالی قاپو به صورت یک مکعب مستطیل بزرگ ساخته شده است. این ساختمان از داخل دارای دو طبقه بوده است (شکل ۱-۱).



شکل (۱-۲): نمای بیرونی از مرحله اول ساخت عالی قاپو (گالدیری، ۱۳۶۲، ۴۵)

از بررسی نقشه‌ها و مقاطع دو طبقه اول بنای عالی قاپو به راحتی مشخص است که هر دو طبقه از لحاظ توزیع فضاهای داخلی تقریباً به همدیگر شباهت کامل داشته و دارای یک ویژگی است (شکل ۲-۲).

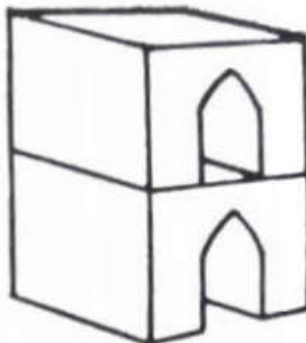




شکل (۱-۲): نمای داخلی از مرحله اول ساخت عالی قاپو  
(گالدیری، ۱۳۶۲: ۴۵)

### مرحله دوم (گسترش) :

در این مرحله طاق نمای اطراف میدان دو طبقه شده و زمینه را برای ایجاد تغییراتی در ساختمان عالی قاپو فراهم آورد است، که باعث ایجاد وقار و شکل خاصی به میدان می‌گردد.



شکل (۱-۳): نمای بیرونی از مرحله دوم ساخت عالی قاپو (گالدیری، ۱۳۶۲: ۴۶)

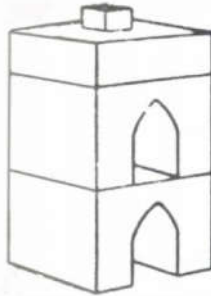
برای اولین بار بنای عالی قاپو وظیفه تشریفاتی به خود گرفته و از حالت یک ورودی ساده به یک غرفه تشریفاتی با نمایی به طرف میدان تبدیل گشته است. جایی برای مهمانان شاه که در آن هم‌زمان با پذیرایی، تماشای رژه سربازان و مسابقات میدانی امکان پذیر شده بود (گالدیری، ۱۳۶۲: ۲۵).

## ۱۸ ♦ کاخ عالی قاپو گنجینه هنر اصفهان

اگر هیئت ساختمانی در مرحله‌ی اول به دو طبقه مشخص تقسیم شده بود، همان‌طور که شکل (۲-۳) در مرحله‌ی دوم، سه طبقه‌ی کاملاً مجزا را می‌توان تشخیص داد. در واقع از طبقه‌ی هم کف تالار و دو نیم طبقه بر روی آن ساخته شده است. نیم طبقه به طور استاندانه‌ای با استفاده از شکل ساختمان در میان اجزاء طاق سالن به دست آمده است (پیرنیا، ۱۳۸۳: ۳۰۴).

### مرحله سوم (طبقه آخر) :

شکل (۴-۱) نمای بنای عالی قاپو را در مرحله آخر نشان داده است. راجع به عملکرد طبقه آخر نظریات مختلف وجود دارد اما به نظر می‌رسد نام گذاری "تالار موسیقی" از هر لحاظ مناسب‌تر است. از شکل تزیینات و ماده‌ی گچی که به کار رفته و همچنین از تجربیات جالبی که اخیراً به دست آمده به روشنی پدیدار گشته که مجموعه‌ی نیم طاق-های کوچک استالاکتیت‌های تودرتو و تمام تزیینات که به طور کلی، ساختمان طبقه‌ی آخر را پنهان کرده، می‌تواند عملکرد جعبه‌های هارمونی را داشته باشد و بدین صورت به سالن یک تصحیح صوتی ببخشد. بنابراین باید تصور کرد که حقیقتاً در این سالن موسیقی شنیده می‌شده است (پیرنیا، ۱۳۸۳: ۳۰).



شکل (۴-۱): نمای بیرونی از مرحله سوم ساخت عالی قاپو (گالدری، ۱۳۶۲، ۴۶)

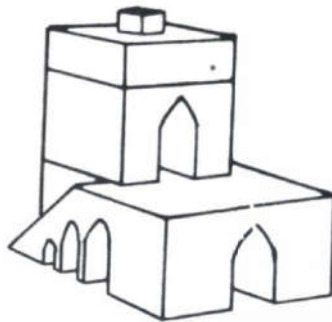
### مرحله چهارم (پیش آمدگی به طرف شرق):

عملکرد ایوان با غرفه‌های شاهی که با ایجاد اولین طبقه‌ی الحاقی بدست آمده، با گذشت زمان و غنی‌تر شدن ظاهر نمایشی میدان، تمرکز بیشتری به خود گرفته است. غرفه‌ای که با ایوان و سالن پذیرایی طبقه‌ی سوم ایجاد شده بود حال دیگر کافی به نظر

## کاخ عالی قاپو گنجینه هنر اصفهان ♦ ۱۹

نمی‌رسد. علاوه بر آن برای تماشای صف‌آرایی سربازان و بازی چوگان این غرفه خیلی در عقب قرار داشت (جعفری، ۱۳۸۹: ۳۵).

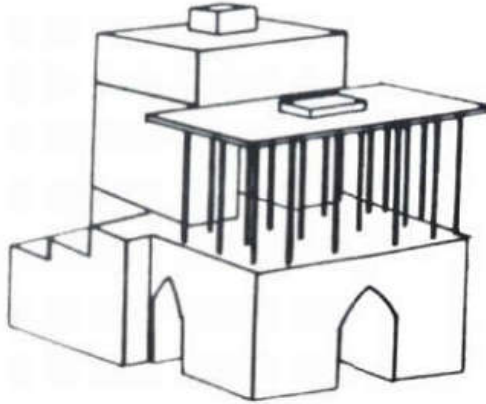
تصمیم بر آن گرفته شد که یک حجم دیگر در مقابل بنای موجود در داخل میدان ساخته شود، حجمی که با پیش زدگی در داخل میدان از لبه‌ی جدید طاقنماهای اطراف میدان نیز جلوتر رفته و علاوه بر وسیع‌تر ساختن ورودی بنا فضای درخور مهمانان، سفیران و شخصیت‌های عالی‌رتبه را به هنگام جشن‌ها به وجود آورد (همان: ۳۶) که در شکل (۲-۵) مشهود است.



شکل (۵-۱): نمای بیرونی از مرحله چهارم ساخت عالی قاپو (گالدیری، ۱۳۶۲، ۴۶)

### مرحله نهایی (پوشش تالار و راه پله جنوبی)

در این مرحله با اضافات انجام شده بنا گردیده که عبارت است از اضافه نمودن ۱۸ ستون به ایوان و سقف چوبی بر روی فضای ایجاد شده و سپس ایجاد سیستم آبرسانی به طبقات مخصوصاً حوض مسی ایوان و همین‌طور راه ارتباطی به این قسمت با ایجاد راه پله شاهی است تا بنا به بهترین وجه، کل نیاز دربار را برآورده نماید.



شکل (۶-۱): نمای بیرونی از مرحله نهایی ساخت عالی قاپو (گالدیری، ۱۳۶۲، ۴۶)

به منظور اینکه ایوان دارای ظاهری شاهانه و نمایشی باشد، تصمیم به ساختن سقفی به آن شده است. خصوصیت اصلی این تالار ستون‌دار این بود که تماماً از چوب ساخته شده. سرستون‌های چوبی همه از شیارها و طرح‌های متنوع تشکیل شده، و سقف فضای ایوان را قطعات چوب در غالب هنر گره چینی با رنگ آمیزی قطعات چوب پوشانده- اند (شکل ۶-۱). این قطعات چوب با اشکال منظم هندسی، بدون استفاده از چسب و میخ و به شکل پازل در هم گره خورده، به همین دلیل به گره چینی موسوم است قرینه‌ی حوض نیز به صورت فرو رفته در بالای آن در سقف قرار دارد (پیرنیا، ۱۳۸۳: ۳۰۷).

### معرفی تالار طبقه ششم

طبقه‌ی ششم عالی قاپو که به نام اتاق صوت معروف است، بزرگترین تالار این ساختمان را در بردارد. این طبقه شامل نه اتاق، یک راهرو، دو راه پله مارپیچ و چهار بالکون است. در چهار طرف این طبقه از پنجره‌هایی با طاق قوسی شکل پوشیده شده- است. سه بالکون در شمال و سه بالکون در جنوب این طبقه قرار دارد. برای ورود به این طبقه باید از راه پله‌های مارپیچی، پوشیده از نقوش تزئینی که در شمال و جنوب این بنا ساخته شده، گذر کرد.

راه پله‌ای که قرینه‌ی آن در سمت مقابل این طبقه برای خروج تعبیه شده است، هر دو به یک راهرو متصل شده‌اند. در سمت شرق این راهرو پنجره‌های بلند و در غرب آن سه ورودی، وجود دارد که مدخلی برای رسیدن به بزرگترین تالار این بنا است. زیر

## کاخ عالی قاپو گنجینه هنر اصفهان ♦ ۲۱

ساخت تالار صلیبی شکل بوده که بر روی آن چهار قوس بزرگ با یک سقف مسطح زده شده است. اتاق‌های اطراف تالار به صورت قرینه ساخته شده‌اند، یک اتاق کوچک و سه اتاق مستطیل شکل که تقریباً از لحاظ اندازه نزدیک به هم هستند. در این طبقه دو غلام شگر، که آکنده از نگاره‌های بزرگ و کوچک است، همچنین یک دستشویی در اولین اتاق در قسمت شمالی، چهار شومینه برای گرمایش این طبقه در نظر گرفته شده. اتاق‌های طبقه ششم با طبقه با هشتاد و چهار ورودی به هم مرتبط شده است.

دیوارهای از دوال به بالا با نقوش سنتی تزئین شده و از دوال به پایین به دو قسمت تقسیم گشته‌اند. در قسمت بالا نگارگری و جدول‌بندی صورت گرفته و قسمت پایین‌تر به صورت نمای پرده تزئین گردیده. تمام سقف این طبقه حتی بالکون‌ها تنگ‌بری شده، دیواره‌ها و سقف ورودی‌ها از نقوش تزئینی پوشیده شده است.

### نقوش به کار رفته در کاخ

به طور اجمال در این بنا نقوش با سه موضوع انسانی، حیوانی و گیاهی اجرا گردیده‌اند که هر یک به نقش‌های دیگری نیز تقسیم شده‌اند.

### نقوش انسان

در مورد نقوش انسانی، در تمامی قسمت‌های کاخ، به جز طبقه‌ی پنجم، آنچه تاکنون به دست آمده هفده طرح در اندازه‌ها و صورت‌های متفاوت، شامل طرح بدن کامل در حالت‌های مختلف، چهره، نیم تنه یا قسمتی از بدن است. عمده‌ترین نقوش در این دسته از طرح‌ها، خصوصیت نقاشی ایرانی را دارا هستند. البته در برخی از موارد با لباس، شخصیت‌ها با ظاهر فرنگی نشان داده شده‌اند. و مواردی نیز طرح‌ها آنچنان آزادانه اجرا شده که نمونه‌های شبیه به آن‌ها را در نقاشی‌های آن دوره، که سنت‌گرا و به گونه‌ای پیرو اصول کلی حاکم بر این هنر است، نمی‌توان سراغ گرفت. می‌توان از این طرح‌ها استنباط فرمی طنزگونه که امروز تحت عنوان "مضحک قلمی" یا به اصطلاح غربی کاریکاتور شناخته شده است.

### نقوش گیاهی

نقوش گیاهی یا همان اسلیمی، ختایی که برای تزئین و زیباتر کردن بناهای تاریخی مورد استفاده قرار گرفته است که بیشترین کاربرد را در مساجد و بناهای مذهبی دارد و

## ۲۲ ♦ کاخ عالی قابو گنجینه هنر اصفهان

در سطح کمتری در تزئین کاخ‌ها و خانه‌ها از آن‌ها استفاده شده است. ویژگی بارز نقوش اسلیمی، تحرک، رشد و نمو، زندگی و زاینده‌گی، که یادآور نشاط و سرسبزی است. این طرح با پیچ و خم خود خطوط افقی و عمودی حاشیه‌ها و صفحات تزئینی را متعادل و در بین کل و جزء هماهنگی ایجاد می‌کند. نقش‌های اسلیمی عبارتند از گردش‌ها و پیچ و خم‌های مدور تکراری که اغلب بصورت قرینه و گاه بی‌قرینه و بیشتر یادآور پیچش ساقه‌ی یک گیاه می‌تواند باشد. طرح اسلیمی با گردش‌های متفاوت خود در نقوش تزئینی ایران نقش پایه‌ای داشته‌است (ماچیانی، ۱۳۷۹: ۱۳).

دیوارها، تاقچه‌ها و سقف‌های این تالار علاوه بر حفظ شکوه، تنوع و زیبایی خود، به واسطه‌ی بهره‌گیری از عناصر گیاهی و جانوری، سرسبزی و خرمی دلنشینی را به بیننده خود هدیه داده است. قبل از معرفی نقوش تالار، به جا است که به تعریف ختایی و اسلیمی پرداخته تا آشنایی لازم با این اصطلاحات صورت گیرد.

### الف: نقوش اسلیمی

«لغت اسلیمی مقلوب کلمه‌ی اسلامی است. البته این نام گذاری از نظر تکرار این طرح‌ها در هنر اسلامی است نه از لحاظ آن که این طرح‌ها خاص هنر اسلامی باشد، باید آن را فقط یک نام گذاری اسلامی دانست. به طور قطع مشخص نشده که اسلیمی از چه عنصری به وجود آمده است» (مالکی، ۱۳۶۶: ۸۰). عده‌ای نیز احتمال داده‌اند «که کلمه اسلیمی از اسلیم به معنای جوانه باشد و شاید هم این لغت مصدر اسلامی باشد. غریبان خاور شناس به اسلیمی آرایسک می‌گویند. این نقوش نوعی تزئین سطح یا زمینه در هنرهای کاربردی و نگارگری است که می‌تواند تجرید یافته‌ی شکل درختان خرما، انار و به ویژه درخت تاک باشد. نقوش این گیاهان تحت قوه ابتکار و تخیل هنرمند در طی قرون تغییر شکل داده و به اشکال انتزاعی مبدل شده است» (اسکندرپور خرمی، ۱۳۸۴: ۲۰). در هر صورت طرحی است، قوی از خطوط سیالی که با بندهای متناسب به یکدیگر می‌پیوندد و غالباً در سرتاسر اثر هنری گردش می‌کند، گل‌ها و غنچه‌ها را در برگرفته و میان کلیه اجزاء و ریزه کاری‌های هنری یک نوع نظم و هماهنگی ایجاد می‌کند. نقوش اسلیمی حرکتی نرم و سیال دارند که نگاه بیننده را شادمانه به حرکت و سکون در سراسر سطح تزئین شده وا داشته است. گردش طرح‌های اسلیمی در حقیقت یکی از اساسی‌ترین تزئینات هنر ایرانی است (پاپادوپولو، ۱۳۸۶: ۸۸).

## کاخ عالی قابو گنجینه هنر اصفهان ♦ ۲۳

در مورد کاربرد اسلیمی توسط ایرانیان گفته است: "ایرانیان پیوسته در اسلیمی‌های خود در پی اعمال بیشتر احساس خویش نسبت به طبیعت به صورت گل‌ها یا جانوران هستند".

اسلیمی ساده: کاملاً ساده بوجود آمده است، و داخل اجزای بند هیچ گونه تزئینی وجود ندارد (تصویر ۱-۱).

اسلیمی برگی: نوعی از اسلیمی که در تزئین قسمت‌های مختلف آن از تزئینات برگی استفاده شده است (تصویر ۱-۲).

اسلیمی دهن اژدری: در این نوع اسلیمی انتهای هر دو شاخه به دو بخش متقارن منشعب شده و به صورت دهان اژدها است (شکل ۱-۷).

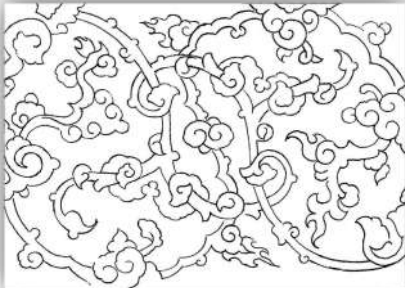
اسلیمی ماری: ویژگی طرح اسلیمی ماری این است که ادامه نمی‌یابد بلکه به صورت مجزا در نقش‌های ایرانی تکرار و شباهت ظاهری با فرم و حرکت بدن مار دارد (بسطامی، ۱۳۶۹: ۴۲). اسلیمی ماری نوعی تزیین است که دو سر آن به طرفین انبساط یافته و وسط آن به وسیله گره کوچکی تزیین شده است. این نقش از قرن نهم هجری به بعد در کتب و اوراق خطی، نقاشی و منسوجات بکار رفته است (ریاضی، ۱۳۷۵: ۲۵). تصویر اسلیمی ماری در شکل (۱-۸) مشهود است.



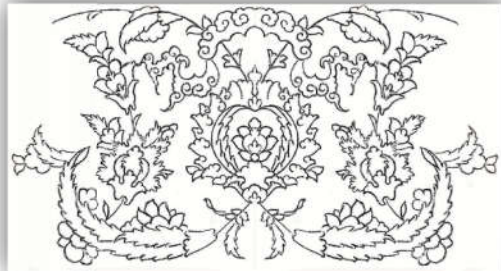
تصویر (۱-۲): نقش اسلیمی ساده از ورودی  
طبقه ششم کاخ عالی قاپو (نگارنده)



تصویر (۱-۲): نقش اسلیمی برگ‌گی از ورودی  
طبقه ششم کاخ عالی قاپو (نگارنده)



شکل (۱-۷): نقش اسلیمی دهن از دری از طاق قوس  
طبقه ششم کاخ عالی قاپو (نگارنده)



شکل (۱-۸): نقش اسلیمی ماری از دوال طبقه  
ششم کاخ عالی قاپو (نگارنده)

### ب: نقوش ختایی‌ها

به نقوشی ملهم از گل‌ها و گیاهان گویند، که شامل عناصری چون گل، برگ و ساقه‌ی گیاه است. ختایی، طرح ساقه‌ی گل و نموداری از شاخه‌ی درخت با بوته، گل، برگ و غنچه است. طرحی که گل‌ها، غنچه‌ها و بندها را دربر گرفته و ایجاد نظم و وحدت میان اجزاء اثر هنری می‌کند. "علت تسمیه‌ی ختائی به درستی آشکار نیست. ولی می‌توان گفت ختائی منسوب به «ختا» است. یعنی شهری که در ادبیات فارسی غالباً با

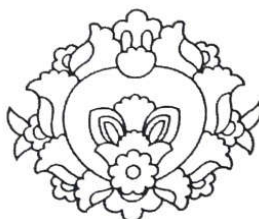


## کاخ عالی قاپو گنجینه هنر اصفهان ♦ ۲۵

ختن به حسن خیزی معرفی شده است، که این تسمیه اشاره‌ی به تأثیر هنر چینی در هنر ایرانی داشته است" (مالکی، ۱۳۸۹: ۶۶).

اجزای ساختمان ختایی عبارتند از :

- برگ
  - برگ کوچک
  - برگ بزرگ
  - برگ مو که نشان سرسبزی درختان بهشتی است.
  - برگ موی پنج ترک
  - غنچه که از ۲ قسمت تشکیل شده است : ته غنچه (کاسبرگ) و گلبرگ
  - غنچه‌ی گل پنج پر
  - غنچه‌ی گل عباسی
  - گل‌های عباسی یا شاه عباسی
  - گل‌های عباسی کوچک که معروف است به پروانه‌یی، کم پر یا چهار پر
  - گل‌های عباسی بزرگ که معروف است به گل شاه عباسی یا گل اناری، گل پُرپر
  - گل عباسی افشان (باز شونده)
- همان طور که در شکل (۹-۱) مشهود است، گلبرگ‌های گل عباسی پشت سرهم، یکنواخت و یک اندازه به جز گلبرگ‌های پایین آن قرار گرفته است.



شکل (۹-۱): نقش گل شاه عباسی (نگارنده)

در نوع دیگری از گل عباسی به نام گل عباسی افشان (باز شونده) که منشأ رشد همه‌ی گلبرگ‌ها با توجه به شکل (۱۰-۱) از یک نقطه است. گلبرگ‌ها در این گل از کوچک به بزرگ در حال باز شدن است، کنار یکدیگر قرار گرفته‌است.